

Але ж історія багатьох століть, а надто кривавого ХХ століття свідчить про високі зразки звитяги українців у змаганнях супроти поневолювачів. Церква також зробила свій вагомий внесок. Та необхідно підкреслити, що **лишень Українська Церква** не по назві, а по Духу. Всілякі інші, навпаки, сприяли не тільки політичному та економічному уярмленню українців, а й духовному – якого найтяжче спекатися.

Маємо вже, слава Богу, минулий десятилітній ювілей Незалежності України, маємо низку високофахових юридично вправних законів, інкорпорували в національне законодавство ряд вельми поважних міжнародних правничих документів, що врегульовують правовідносини у сфері свободи совісти та віросповідань. Та все ж не спромоглися ще остаточно скинути українці духовні й ідеологічні пута... Занадто глибоко в'їлася іржа непевності...

Нині ж ніхто не вимагає таких кровних жертв. Чи не до снаги тепер нашим духовним провідникам служіння власному Народові? Чільні духовні проповідники, зокрема Митрополит Іларіон визначали: "Служити Богові – це служити Народові!"

Тож пошануймо самі себе, маючи незалежну Українську Державу, спираючись на Апостольське благословення Андрія Первозванного, сприяймо творенню Помісної Української Церкви, яка стане духовним фундаментом поступу Української Нації в сім'ю цивілізованих народів Об'єднаної Європи.

Ass. Prof. Sergij Zdiorkuk

The head of the department of the humanitarian politics, National institute of the strategic investigations (Kyiv)

The role of the Church in the liberating movements and enslavements of Ukraine.

On the one hand, taking into consideration the examples of the history of the Ukrainian Church and liberating movements of the Ukrainian nation, the role of the national Church in the formation of the national self – consciousness and consolidation of the nation is analyzed. On the other hand, taking into consideration the examples of the Russian Orthodox Church in Ukraine, the usage of the Church for enslavement of the other nation is analyzed.

Доц. Василь Ухач

Тернопільська державна медична академія ім. І. Горбачевського (Тернопіль)

ПЕРЕЯСЛАВ (1654): ЕТНОС, ПОЛІТИКА, РЕЛІГІЯ, ДУХОВНІСТЬ

Повертаючись до теми, яка ставала предметом досліджень не одного покоління вітчизняних істориків, політологів, юристів, мусимо ще раз, врахувавши політичні аспекти, дати об'єктивну оцінку наслідкам Переяслава (1654) в духовності українського народу (зокрема, ліквідації Київської митрополії). Поглянути на це питання не тільки з огляду на експансійні інтереси тодішніх до України сусідів (Польщі, Росії, Криму, Туреччини) яким безперечно не було вигідним постання незалежної, сильної Української держави, але й погодитись на дані процеси крізь внутрішнє українське ество, дати оцінку діям тогочасної української політичної еліті⁶

Геополітична ситуація, в якій опинився гетьман у 1654 р., змусили його активізувати пошуки потенційного союзника. Аналіз українсько-московських стосунків у період з 1651 по 1654 р. є підстави говорити, що, по-перше, прагнення приєднати до своїх володінь Україну (в контексті доктрини "збирання руських земель"), використання її мілітарної потуги для боротьби з Річчю Посполитою і Кримом, по-друге, небажання бачити її в складі Османської імперії (Б.Хмельницький не раз заявляв про можливе прийняття протекції султана над Козацькою Україною) відіграли вирішальну роль у позитивному рішенні Земського собору (11 жовтня 1653 р.) [1, 143].

Отже, після Переяславської ради урядом було розроблено проект договору з Росією – "Прохання", що складалося з 23 статей, з якими 17 лютого до Москви поїхало посольство С.Богдановича-Зарудного і П.Тетері. Під час кількох етапів складних переговорів (опрацювання і затвердження статей – одне з найбільш суперечливих та заплутаних питань українсько-московського договору [2]), в березні до них було внесено поправки, головні з них увійшли до документа з 11 статей, відомих як "Статті Богдана Хмельницького".

⁶ Вона лишень проходила процес становлення насамперед з козацького стану.

Окрім них, 27 березня українським послам було вручено й інші жалувані грамоти публічного характеру: а) грамоту Війську Запорізькому; б) грамоту православній шляхті; в) грамоту митрополитові й духовенству.

Але в останній момент грамоти митрополиту вирішили не надсилати, прагнучи примусити його самого приїхати з “чолобитною” до Москви.

В цілому договір передбачав:

- збереження форми урядування та устрою Української держави, її території, адміністративно-територіального устрою;
- суду та судочинства;
- фінансової і фіскальної систем;
- соціальної структури суспільства і характеру соціально-економічних відносин;
- підтвердження прав та привілеїв козацтва, шляхти, духовництва й міщан, незалежність уряду в проведенні внутрішньої політики;
- спільні військові дії проти Речі Посполитої та Криму, козацький реєстр у 60 тис. осіб і т. д.

Зі свого боку український уряд визнавав протекцію царя, погодився вносити кожного року певну суму податків у російську скарбницю, а також втратив право на самостійні дипломатичні відносини з Річчю Посполитою і Портою [3].

Оцінка угоди була і є досі предметом частих суперечок учених. Проте за своїми формальними правовими ознаками договір, найвірогідніше, передбачав установа відносин номінальної залежності чи протекторату, а за змістом – створення конфедеративного союзу двох держав під зверхністю корони Романових. Цей документ юридично оформив факт виходу Української держави зі складу Речі Посполитої, слугував правовим визнанням її внутрішнього суверенітету і відкрив перспективу досягнення перемоги над Річчю Посполитою, а відтак, відкривав перспективні плани возз'єднання українських земель у межах єдиної держави.

Ось тут, на нашу думку, принципово важливим є з'ясування питання про програму державного будівництва, оскільки її або неіснує, або ж відсутність безпосередньо впливали на весь подальший розвиток Козацької України. Безперечно, в нас є вагомий підстави стверджувати, що врахування уроків і цілей першого року воєнних дій дозволило Б.Хмельницькому в першій половині 1649 р. завершити в основних рисах

розробку програми державного будівництва незалежної України в етнографічних кордонах. “Досить нам на Україні і Подолу і Волині: тепер досить достатку в землі і князівстві своїм по Львів, Холм і Галич. А ставши на Віслі, скажу дальшим ляхам: сидіть і мовчіть ляхи... А будуть і за Віслою брикати, знайду їх там певне. Не постоїть мені нога жодного князя і шляхтича тут в Україні” [6, 22].

Але чи було таке розуміння справи в козацькій еліті, як і в інших станів тогочасного українського суспільства, які претендували на роль національної еліти. Чи розуміли вони, що ідея національної державності повинна була стати потужним консолідуючим фактором, щоденною копійкою працею, переважати над ідеєю відстоювання прав та привілеїв свого стану?

Правова невизначеність характеру відносин між двома державами, різне бачення політичного сенсу договору їхніми урядами несли в собі зерна майбутніх незгод і суперечностей. Якщо українська сторона розглядала його як військово-політичний союз для здобуття перемоги над Річчю Посполитою, то російська – як акт включення Козацької України до складу своїх володінь, реалізацію московської шовіністичної імперської ідеї “збирача земель руських”.

Зрештою, чи могли співжити два політичні організми, один з яких базувався на демократичному, республіканському устрої і був справжньою політичною аномалією на тлі тодішніх абсолютистських монархій Європи з безмежною, деспотичною самодержавною владою московського царя? Отже, питанням часу було, хто кого “проковтне”. Звідси, чи мала Українська держава після 1654 р. (ми б відмітили після 1657 р.) політичні перспективи для свого розвитку? Мабуть, що ні, не мала.

Ось чому в ситуації, яка склалася, такою важливою була боротьба за збереження автономії Української Православної Церкви (основаної на особливостях Київського християнства), яка століттями виступала центром та рушієм духовного та культурного життя в Україні. Боротьба за Київську митрополію після 1654 р. набула характеру боротьби за збереження національної самоідентичності, самосвідомості та, зрештою, стала заборолом поширення в Україні азійської імперської культури та духовності.

⁷ Очевидно, точніше буде сказати проєкту-програми.

18-й пункт Березневих статей гарантувала права духовного стану голови духовенства, київського митрополита (тоді – Сильвестра Косіва) [7, 109]. Серед затверджених царем станових привілеїв, як ми вище зазначали, лише це питання залишалося відкритим. Саме тому в липні 1654 р., як пише М.Грушевський, відбулася “проща” до Москви київського духовенства, завданням якого було підтвердження прав і привілеїв. На нашу думку, подальші події слід розглядати через призму взаємовідносин у трикутнику – Польща – Росія – Україна.⁸

Наслідки козацької війни середини XVII ст. викликали сильне загострення релігійних протиріч в самій Речі Посполитій. З іншого боку, після завершення українсько-російсько-польських воєнних кампаній 1654 і 1655 рр. Росія намагалася закріпити територіально-політичні успіхи війни за Польщею. Так, серед вимог, які ставили російські послы польським представникам на переговорах у Вільно в 1656 р., були ліквідація церковної Берестейської унії 1596 р., припинення гноблення православного населення, яке проживає в Речі Посполитій, та ін. Дані положення закріплювалися Андрусівською угодою 1667 р., про це йшлося в ст. 9 “Вічного миру” (1686).

Водночас Річ Посполита, незважаючи на домовленості, теж усіляко намагалася не втратити власного впливу (див. рішення сейму 1667) [8; 489]. Тому бо цілком зрозумілим було прагнення обох сторін розіграти українську карту. Прикро, але твердої української позиції (особливо після 1657 р.), з цих питань вони не зустрічали.

Українська Церква із самого початку церковної організації на Україні-Русі залежала від патріарха царгородського. Ця залежність у XVII ст. мала лише властиво номінальний характер, але після унії з Москвою в 1654 р. служила заборолом проти московських зазіхань. Український уряд в період переговорів направив до Москви цілий пакет документів про права й привілеї духовного стану даровані польськими королями, що повинно було відіграти роль серйозного аргументу при виробленні московською стороною власної позиції.

Відомо, що митрополит Сильвестр Косів без великого бажання погодився на присягу московському цареві. Другий після нього митрополит Діонісій Балабан (1658-1669) був відвертим неприхильником Москви і підтримував федерацію з Польщею. Його наступник Йосиф

⁸ Хід українсько-московських переговорів, на жаль, свідчить про прагнення насамперед гарантувати права свого стану, що прекрасно зрозуміла московська сторона і добротню на цьому зіграла.

Тукальський (1663-1675) активним поборником самостійності України [9, 330].

Подальше поглинення Української Церкви імперським духовним “істеблішментом” проходило паралельно з ліквідацією автономії Гетьманщини.

У 1686 р. гетьман І.Самойлович пішов на зустріч як цареві, так і патріарху Йоакиму, “відправивши” новообраного митрополита Гедеона Четвертинського на висвяту до Москви, а генерального писаря Кочубея - дякувати Москві за скасування церковної автономії України. Правда, значно складніше було вирішити іншу справу – досягнути згоди патріарха царгородського. Адже не тільки царгородський, але й інші особливо, патріарх ерусалимський, не хотіли змінювати порядків, які усталилися більше семи століть тому. І лише силовий тиск турецького візира змусив їх “добровільно” погодитися на відлучення Української Церкви від своєї “матері” й підпорядкуватися Москві. Як свідчать документи, українське духовенство, віруючі були розчаровані цим рішенням “обриталося аки в розтерзаній ума” [10, 331]. Фактично це був переломний момент, який розв’язав руки сповненому ксенофобії російському духовенству якнайшвидше викоринити “заразливість” українців “латинськими впливами” та “єретичними відхиленнями”. Паралельною, практично такою ж за суттю була політика Польщі до таких давніх бастионів українського православ’я, як Львівська, Перемишльська, Луцька єпархії.

І ще один принциповий момент – приєднання Української Православної Церкви до Москви (з 1795 р. і Правобережної України) – означав її зрощення з державними, мілітарно-імперськими силами, чільним гаслом яких було: “Да расширяется православием из рода в род московское царство”. Якими могли бути перспективи Української Церкви з її віковими святинями, культом, соборністю, кордоцентричним (зосередженим у серці) сприйняттям Бога, людини і світу порівняно з цезаропапізмом – заснованим на засадах догматизму, ритуалізму і віронетерпимості [10, 10-11].

Які висновки напрашуються з вищевикладеного? Дозволимо собі, опустивши існуючі в історичній науці, цілком слушні оцінки, процитувати слова М.Костомарова: “Українська справа явно гинула... Особисті, приватні інтереси переважали всі чесні й патріотичні пориви. Своє власне хатнє лихо для кожного ставало непомірно тяжким. Кожен почав дбати тільки про себе самого. Людські душі дрібнішали, ставали вбогі, розум притуплювався під вагою важкого шукання шляху до

порятунку. Все, що було колись дороге, святе, тепер продавалося щораз дешевше... Так бувало скрізь, де громада не йшла одноставно до виразно зазначеної мети, де громадський ідеал заступався ідеалом особистої наживи й самолюбства" (виділено – В.У.).

Трагізм української історії, її уроки, сьогодні, повинні стати тим консолідуючим фактором, який, по-перше, має "полікувати" однозначно "хворі" окремі риси ментальності пересічного українця, а по-друге, дати розуміння важливої ролі національної церкви як у морально-патріотичному вихованні, так в збереженні національної самоідентичності.

Список використаних джерел

1. Нариси з історії дипломатії України / За ред. В.А.Смолія. – К., Альтернативи, 2001.
2. Цикл статей А.Яковліва в УЇЖ. Українсько-московські договори в XVII-XVIII віках. Договір гетьмана Богдана Хмельницького року 1654, а також "Документи московського посольського приказу".
3. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність. – К., 1984.
4. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1985.
5. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності. – К.: Наукова думка, 1994.
6. Там же.
7. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII – XVIII віках // УЇЖ. – 1993. – № 3.
8. Шустова Ю. Документи Московського посольського приказу як джерела з історії церкви в Україні (др.л. XVII – поч. XVIII ст.) / Історія релігій в Україні. Львів: Логос, 2002. – Кн. 1.
9. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів: Світ, 1991.
10. Гудима А. Почаївський монастир в історичній долі українства. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003.

Ass. prof. Vasyl Ukhach

Ternopil I. Horbachevskyi state
medical academy
(Ternopil)

Perejaslav – 1654: ethnos, politics, religion, spirituality.

The period between the political (1654) and ecclesiastical (1686) Perejaslav is considered to be one of the most complicated in the history of

Ukraine. Instead of the federational protectionism in the structure of the Moscow state, our nation faced the destruction of the historical authenticity and directed ethno holocaust. The lessons of the above mentioned period should contribute to the modern processes of the national and state renaissance of Ukraine.

Ст.викл. Костянтин Недзельський

Херсонський
державний університет
(Херсон)

ОСМИСЛЕННЯ І ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕРЕЯСЛАВА (1654) В ПРОГРАМІ БОРОТЬБИ І ОҐІЄНКА ЗА АВТОКЕФАЛІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Події 1917-1937 рр. в історії Української Церкви виявились не менш драматичними, ніж ті, що мали місце в другій половині XVII століття, коли одним із наслідків Переяславської угоди стало підпорядкування її Московському Патріархату, що означало втрату нею своєї незалежності. Після Лютневої революції в 1917 р. з'явився цілком реальний шанс вибороти конче необхідну для розбудови незалежної Української держави автономію Української Церкви, але, на жаль, спроби скористатися з нього бажаного результату не дали.

Безумовно, багато в чому цей негативний результат зумовлювався об'єктивними (зовнішніми) причинами, оскільки Україна після падіння царської влади в Росії залишилась в колі її імперських амбіцій, які тепер були вже з більшовицьким присмаком обіцяння безрелігійного раю гнобленим масам. Не маючи розвинутих державних інституцій, і, що важливо, досвіду незалежного існування, УНР була майже приречена на поразку від північного нападника. За таких умов чи не єдиною силою, яку вона могла протиставити зовнішній агресії, була незалежна – Українська Церква, яка б виробляла не менш потужну, ніж військова, зброю – сконцентровану в єдиний потужний потік волю народу до вільного самовизначення. Тому не випадково в цей час активізується рух за автокефалізацію Української Церкви, що виразно рефлексував головне політичне завдання моменту, яке полягало в необхідності відстояти незалежність молодого Української республіки.

Одним із найбільш помітних активістів цього руху був І.Огієнко (митрополит Іларіон), боротьба якого за повернення Українській